

Emeklilik ve İşgören Açısından Anlamı

Müge ERSOY-KART^(*)

Pek çok toplumda emeklilik ve yaşlılık birbirini çağrıştıran iki kavram olarak algılanır. Öyle ki "tam zamanlı istihdam" koşulundan "hiç çalışmama" koşuluna geçişi ileri yetişkinlik (old age) dönemine çarpıcı ve keskin bir seyahat gibi betimlemek mümkündür (Kim ve Moen, 2001). Kuşkusuz emeklilik, yaşlanan bireyin neredeyse tüm yaşamını yeniden örgütlemesini gerektirecek kadar önemli bir yaşam olayıdır.

Marshall, Clark ve Ballentyne'a göre (2001) yaşam döngüsünün üç temel bileşeni tanımlanabilir: Çalışma öncesi dönem (eğitim), çalışma dönemi ve emeklilik dönemi. Bu yaklaşımın, çalışma yaşamında yer almayı, birey için son derece merkezi bir önemde gördüğü açıktır. Dolayısıyla emeklilik, çalışma hayatından görkemli bir geri çekiliş seremonisi olarak betimlenebilir. Kimilerinin emekliye ayrılışı basına da yansiyabilir (Onur, 1995). O halde, emekliliği yaşamın bir evresi ve iş yaşamından ayrılık süreci olarak kavramlaştırmak uygun olur (Morgan ve Kunkel, 1998). Bu geçiş süreci mevcut sosyal rollerin de değişikliğe uğramasına yol açar. Esasen emekli rolüne geçiş, çalışan rolünün terk edilmesini gerektirir ve Rosow'un vurguladığı gibi bazen emeklilik "rolsüz bir role" giriş anlamı dahi taşıyabilir (Akt. Moody, 1998). Gerçekten emekli kişi artık meslekle bağlantılı rollerini terk etmiştir ve buna statü kaybı, statüye bağlı güç ve imtiyazların yok oluşu ve dolayısıyla benliğin yeniden tanımlanma zorunluluğu eşlik edecektir. Bir anda işgörenin hayatından çıkıp giden istihdam koşuluyla bağlantılı etkinliklerin yerine konacak yeni etkinliklere gerek vardır. Bunun anlamı, bireyin yeni bir kimlik, yeni bir anlam ve yeni değerlerle yaşamını sil

^(*) Dr., A.Ü. SBF ÇEEİ Bölümü

baştan örgütlemesi gereğidir (Cox, 1993). Ancak bu şekilde emeklilik "rol-süz rol" olmaktan kurtulabilir.

Günümüzde emeklilik, sosyal bir yapıyı temsil eder. Endüstrileşme öncesi yıllarda emeklilik tamamen bilinmeyen bir olgu değildir. Örneğin bazen tarla sahibi çiftçiler varisleri olan oğullarıyla sözleşme yaparak, yaşlandıklarında ya da tarla artık işe yaramaz hale geldiğinde, kendilerine ve dul eşlerine bakılmasını güvence altına almakla ilkel denebilecek bir emeklilik sistemi uygulamışlardır. Modern toplumda emeklilik ise devlet bürokrasisi aracılığıyla yeniden dağıtılan ve kuşaklar arası geçirgenliği olan gelirle bağlantılı olarak kurgulanmıştır. O halde emeklilik tarihsel olarak yeni ortaya çıkmış bir sistem değildir fakat yaşam süresinin uzamasına paralel olarak insanların yaşam döngüsünün son yıllarında, yapılandırılmamış bir zaman dilimine sahip olmaları yenidir (Morgan ve Kunkel, 1998):

Emeklilik, pek çok birey için birbiriyle çelişen iki anlama sahiptir. Bir bakıma uzun yıllar boyunca ağır ve meşakkatli çalışmanın sonucunda kazanılmış ve arzu edilen bir "hak" olan emeklilik, öte yandan kariyeri ve kazançlı istihdam olanağını terk edip gitmeyi zorunlu kılmaktadır (Cox, 1993). Bu ikilem, iki farklı emeklilik görüşünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. "Emeklilik haz verici mi yoksa can sıkıcı mı?" sorusuna farklı yanıt veren bu görüşlerden birincisine göre emekliler *yabancılaştırmaktadır*: Toplumdan geri çekilirler, üretken işle bağlantıları kopar, sosyal olarak başkalarından uzaklaşırlar, doyumsuz, yararsız ve rutin bir hayat sürdürürler. Bu görüşe göre emeklilik "iş kaybını" temsil eder ve bireyin kendine, çevresine, hayata yabancılaştırmaya yol açar. Buna karşılık ikinci yaklaşım emekliliğin *özgürleştirici* olduğunu savunur: Külfetli çalışma yıllarından sonra kazanılmış bir ödül olan emeklilik, zevk verici, doyumlu ve özgürleşmiş bir hayatı simgeler; başkaları için çalışma koşulundan bireyin salt kendi istediği faaliyetlere yönelmesi koşuluna geçiş olarak değerlendirilir (Ross ve Drentea, 1998).

Emekliliğin başlangıç zamanını ve bir kişinin emekli olarak kabul edilebilmesini belirlemek için kullanılan iki temel ölçütten söz edilebilir. Bunlardan birincisi, bireyin kendini "emekli" olarak tanımlaması; diğeri de "emekli aylığı" almak gibi nesnel göstergelerin varlığıdır (Morgan ve Kunkel, 1998). O halde, herhangi bir toplumda emekliliğin yapılandırılmış bir sosyal örüntü halini alabilmesi için bazı koşulların gerçekleşmesi gerekir. En azından emekli olabilecek kadar uzun yaşamış büyük bir toplum kesiminin varlığı gereklidir (Cox, 1993). Atchley (1976) ise sosyal bir yapı ola-

rak emekliliğin doğuşunu sağlayan dört koşul önermiştir. Öncelikle toplum, çalışmayan nüfusunu desteklemeye yetecek kadar ekonomik bir artı değer yaratmalıdır. İkincisi bu artı değeri, toplumun üretken olmayan üyelerine gereksinmelerine göre dağıtacak bir araç (örneğin emekli aylığı) olmalıdır. Üçüncüsü çalışmayanlara karşı toplumda pozitif bir tutum oluşturulmalıdır; ancak böylece meşru bir "çalışmama hali" toplumca kabul edilebilir ve istenir kılınabilir. Dördüncüsü insanlar, emeklilik yıllarını güvence altına alacak bir ekonomik ve sosyal destek için üretkenlik yıllarında yeterli bir süre çalışacak kadar yaşamış olmalıdırlar (Akt. Morgan ve Kunkel, 1998).

Emekliliğin birey açısından doğurguları hakkındaki çalışmalar, temel olarak iki yaklaşıma odaklıdır. Buna göre emeklilik bir "yaşam krizi" olabileceği kadar "sefahat dönemi" anlamı da taşıyabilir (Palmore, Fillenbaum ve George, 1984). Bu durum daha önce de değinilen özgürleştirici emeklilik anlayışı ile yabancılaştırıcı emeklilik yaklaşımıyla bağlantılandırılabilir. Pek çok sosyolog başkaları için yapılan ücretli işin yabancılaştırıcı olduğunu çünkü işgörenlerin kendi iş güçleri üzerinde kontrolleri olmadığını düşünmektedir. Marksist yaklaşım çerçevesinde ücretli çalışma doğası gereği yabancılaştırıcıdır; bireyin düşünce ve eylemlerini başkalarının isteklerine bağımlı kılmaktadır ve üretken işgücü kendini ifade etmek yerine kendini-görmezden gelmeye zorlanır. Dolayısıyla yapılan iş özerk olmayan, rutin ve empoze edilmiş bir nitelik taşır. Bu görüş bağlamında emeklilik rekabetçi savaş alanından geri çekilerek özgürleşmek anlamına gelir ki böylece birey kontrol edemediği ve bir bakıma zulme uğradığı çalışma hayatından kurtularak, daha özerk ve tatminli sosyal faaliyetlerle meşgul olarak artık sadece kendisi için, kendi istediklerini yapar hale gelmektedir (Ross ve Drentea, 1998).

Görüldüğü gibi bu yaklaşım emeklilik dönemini olumlu bir ışık altında resmetmekte; bireyin sağlığı ve iyilik-hali (well-being) açısından yararlı bir yaşam evresi olacağını önermektedir. Ancak emekliliğin bir kriz anlamı taşıyacağını savunan diğer yaklaşımda, emekliliğin genellikle olumsuz ve hatta onur kırıcı etkileri olacağı vurgulanır (Palmore, Fillenbaum ve George, 1984). Buna göre, ücretli çalışma, çaba ve sonuç arasında bilişsel bir bağlantı kurmakla kontrol duygusunu besleyebilir ve statü, güç, ekonomik olan ya da olmayan ödüller yaşamı anlamlı hale getirebilir. Yapılan iş bireysel başarıyı simgeler. Ayrıca ücretli iş bir kimlik ve kendini ifade etme kaynağı olarak algılanabilir. Dolayısıyla emeklilik bireyi yabancılaştıran, toplumdan soyutlanmakla yalnızlık ve aile ve/veya devlete bağımlı hale gelmenin acısının pekiştirdiği güçsüzlük ve gerilim duygularına yol açar (Ross ve Drentea, 1998).

Farklı yaklaşımlar söz konusu olsa da emekliliğe geçiş sürecinin bireyin sağlığı, iyilik-hali, yaşam kalitesi ve dolayısıyla emekliliğe uyumu üzerinde önemli etkileri olduğu açıktır. Kuşkusuz emeklilik, pek çok işgören tarafından stresli bir yaşam olayı olarak algılanır. İş yerinin kapanması ya da bozulan sağlık nedeniyle beklenmedik bir anda emekli olmaya zorlanan kişiler için bu daha da stresli olacaktır. Emekliliğe uyumun pek çok göstergesi arasından kişinin meşgul olduğu işin niteliği ve buna eşlik eden yaşam stili ile kişinin emeklilik öncesi tutumları özellikle belirleyicidir. İş, kişinin sosyal sistemle bütünleşmesinin önemli bir aracı olmakla bireye bir kimlik, yaşam stili ve çeşitli sosyal katılım örüntüleri sunmaktadır. Emeklilik ise hem bireyin hem de ailesinin sosyal yapı içindeki mevcut yerini değiştirerek çok önemli kimi sosyal bağları koparmaktadır. O halde emeklilik kendiliğinden "güvenli bir liman" olma durumunda değildir (Cox, 1993). Rol kuramına göre, mesleki kimlik bireyin yaşamındaki merkezi rolü temsil eder ve bunun kaybı değersizlik duyguları, yalnızlık ve mutsuzluk yaratabilir. Ancak bu yaklaşım artık geçerliliğini yitirmiştir çünkü pek çok işgören işini sadece hayatını kazanmanın bir aracı olarak görmekle yetinmektedir (Palmore, Fillenbaum ve George, 1984). Hooyman ve Kıyak (1988) mesleki statünün, emeklilikteki doyumun önemli bir yordayıcısı olduğunu vurgulamakla birlikte daha düşük statülü işleri yapanlara nazaran (mavi yakalılar) daha yüksek statülü işlerle uğraşan kişilerin (beyaz yakalılar), henüz çalışırken emekliliğe kolayca transfer edebilecekleri sosyal faaliyetlerle meşgul olduklarına dikkat çekmişlerdir. Yani ast ve üst statülü mesleklerden emekli olmuş kişiler arasındaki farklar emeklilikte gelişmek yerine yaşam boyunca var olan sosyal ve kişisel kaynaklardaki çeşitlilikleri yansıtır. O halde bir rol ya da kimlik tanımlanması ve buna bağlı ayrıcalıklara erişmenin aracı olarak görülen iş, kimi zaman pek çok tatmin sağlayan kimliklerden biri haline dönüşmektedir.

Kim ve Moen'e göre (2001) emeklilerin iyilik-haline katkıda bulunan üç temel faktör söz konusudur. Buna göre *ekonomik kaynakların yeterli olması* bireyin kendini güvende hissetmesini sağlar ve yeni yaşam dönemine daha cesur bir adım atmasını kolaylaştırır. *Sosyal ilişkiler* bireyi, desteklediği duygusuyla kuşatabildiğinde emekliliğe geçiş sürecinin yumuşatılmasına katkıda bulunur. Örneğin evli olmak emeklilikle ilgili belirsiz ya da bulanık beklentileri tamponlayıcı bir etki gösterebilir. *Bireysel kaynaklar* da sosyodemografik konumlara ek olarak sağlık ve kişilikle ilgili değişkenlere işaret eder ve daha yüksek eğitim, yüksek prestijli bir işi yapmış olmanın emekliliğe uyumu kolaylaştırabileceğini öngörür. Bireyin pozitif duyguları-

nı ve moralini güçlendirebilir. Ayrıca bireyin belli bir faaliyet ya da problemle uygun bir yolla başa çıkacağına dair inancı ve mantıklı bir başarı beklentisi olarak ifade edilebilecek benlik-yeterliği (self-efficacy) ve özsaygı düzeylerinin yüksek olması emekliliğe başarılı bir uyumun öncülü olarak kabul edilebilir.

Araştırmalar, emekliliğin sağlık üzerinde kendiliğinden pek az etkisi olduğunu göstermiştir. İsteyerek emekli olmak ile emekliliğe zorlanmış olmak elbette farklı uyum örüntüleri yaratabilir. Ani ve zorunlu iş kaybı (emeklilik) mental sağlık üzerinde daha ciddi hasarlar yaratabilir (Marshall, Clark ve Ballontyne, 2001) ve böylesi koşullarda birey bu gelişmeyi "kriz" olarak değerlendirebilir. Ebersole ve Hess'e göre (1988) bedensel bozukluklar, depresyon ve intihar eğilimi görülebilir. Buna karşılık Midanik (1995) emekliliğe hazırlananların ve buna isteyerek karar verenlerin daha az gerilim ve bedensel yıkım yaşayacaklarını önermiştir (<http://iml.umkc.edu>). Birey, her ne kadar emekliliği temel bir "rol ayrımı" gibi görse de mevcut diğer rollerinin (annelik, babalık, arkadaşlık vb.) önemini arttırarak ya da yeni roller (gönüllü semt çalışanı vb.) arayarak rol karmaşasının üstesinden gelebilir. Bunlara ek olarak Cox ve Bhak (1978-1979) aile, yakın arkadaşlar ve eski iş arkadaşlarının emeklilik öncesi ve sonrasında, bireyin emekliliği nasıl gördüğünün kritik belirleyicisi olduğunu bulmuşlardır (Akt. Cox, 1993). Emekliliğin sağlıkla ilgili olumsuz etkilerine dair önyargılara karşıt olarak, emekli olduktan kısa bir süre sonra hastalanan ve ölen kişilerin emekli olmadan önce sağlıklarının zaten bozulmuş olma ihtimali gözardı edilmemelidir. Aksine, emekli olmakla stresli, sağlıksız ve tehlikeli iş koşullarından kurtulan birey daha da iyileşebilir (Hooyman ve Kıyak, 1988).

Ross ve Drentea (1998) koşullar ve beklentiler birbirini dengelerse emekliliğe başarılı uyumun bir göstergesi olan iyilik-halinin daha olumlu olacağını önermiştir. İyilik-halinin temel bileşenleri depresyon ve kaygı gibi psikolojik gerilim ölçümleridir ve bunlar duyarlı barometreler gibi işlevler. Emekliler ile çalışanları bu gerilim ölçümlerine göre karşılaştıran araştırmaların bulgularının tutarsız olduğu bilinmektedir. Mirowsky ve Ross (1992) çalışanların emeklilere göre daha düşük depresyon düzeyi gösterdiğini bulmuştur; buna karşılık Fernandez ve arkadaşları (1998) emeklilerin pek az depresyon semptomu sergilediği sonucuna varmıştır. Bossé ve arkadaşları (1987) emeklilerin kaygı düzeyinin çalışanlara kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Palmore ve arkadaşları (1984) ise emeklilerin daha çok negatif duygusallık sergilediklerini belirtmişlerdir. Bununla bera-

ber Herzog ve arkadaşları (1984) emekliler ile çalışanlar arasında depresyon, gerilim ya da negatif duygusallık açısından bir fark olmadığına karar vermişlerdir (Akt. Drentea, 2002).

Emekliliğe uyum sürecinde bazı psikolojik faktörlerde işlevseldir. Emeklilik gerçekten pek çok kişi için (eylemsizlik) anlamına gelebilir ve bunun telafi edilmesi zordur. Atchley (2000) emekliliğin yedi evresini tanımlamıştır (Akt. Coks, 1993; Onur 1995, <http://www.iml.umkc.edu>):

1. UZAK	Gelecekteki emeklilik için yapılan hazırlık pek azdır.
2. YAKIN	Emekliliğe duygusal bir hazırlık yapılır ve emeklilikle ilgili bazı düşümler oluşturulur.
3. BALAYI	Düşümlerin sınındığı bir öfori (kendini aşırı zinde hissetme hali) yaşanır.
4. BÜYÜNÜN BOZULMASI	Can sıkıntısı, depresyon ve genel bir hayal kırıklığı hakim olur; çünkü emekli birey aşırı durgunlaşmış yaşamına uyum sağlamaya uğraşmalıdır.
5. YENİDEN YÖNELİM	Çok daha gerçekçi ve tatminli bir yaşam stili araştırılır.
6. KARARLILIK	Yeni faaliyetler gün geçtikçe emekli bireyin yaşamında daha büyük bir yer tutmaya başlar.
7. BİTİRME (Fermentasyon)	Çalışmaya yeniden dönme ve/veya emekli rolünü benimseme ya da hasta ve zayıf rolüne sığınma görülür.

Kuşkusuz her birey bu aşamaları aynı sürede ve aynı ritimde aşamaz. Dolayısıyla her emekli, emeklilikte aynı hazzı ya da gerilimi yaşamaz. Daha öncede vurgulandığı gibi sağlığı iyiyken emekli olmak, yeterli bir gelir ve maddi birikimin güvencesini duymak, isteyerek emeklilik kararı almak, o ana kadar sürdürülen yaşam stiline kalitesi, güçlü sosyal bağlantılar ve ön hazırlık yapılmış bir emeklilik geçişi iyi uyumun belirleyicileridir. Yine de gayretle, hevesle, çalışkanlıkla şekillenmiş bir iş etiğini sahip olan birey, çalışmayı benlik-değerinin bir parçası olarak tanımlamıştır ve emeklilikle bireysel başarı, işe yarama üretken olma duygusu beraberinde mesleki rol ve statü kaybıyla daha da şiddetlenerek yok olmaktadır. Bu durumun telafi-

si için ne yapılabileceğine dair arayış Süreklilik Kuramında (Atchley, 1989) yanıt bulabilir. Kurama göre emeklilik en az istihdam kadar anlamlı ve ödüllendiricidir ve mutlaka benlikten ya da başka insanlardan bir kopuşu (yabancılaşmayı) gerektirmez (Ross ve Drentea, 1998). Başarılı bir yaşlanma gerçekleştiren kişiler, orta yaştan ileri yaşa geçerken alışkanlıklarını, tercihlerini, yaşam stillerini ve ilişkilerini bu yeni döneme aktarabilen kişilerdir ve bunun anlamı pek çok psikolojik ve sosyal karakteristiğinin yaşam boyu sabit kaldığıdır. Yani pek çok kişi için yaşamın ileri dönemleri, geçmişten radikal bir kopuşu temsil etmez. Birey ömrü boyunca başına gelen kimi değişikliklerden incinebilir fakat daha önce edindiği başa çıkma becerilerini kullanarak bunların etkilerini azaltabilir (Bearon, 1996). Aktivite kuramı (Lemon, Bengtson ve Peterson, 1972) ise bitirilen etkinliklerin (örneğin çalışma) buna benzeyen ya da buna denk başka bir etkinlikle telafi edildiği bir denge önerir (Morgan ve Kunkel, 1998). Oysa süreklilik kuramı, kişinin geçmişiyle bütünleştiği öngörüsüyle tutarlı olarak, mutlak bir dengesizlik yada karışıklık beklentisini reddeder. Buna göre içsel süreklilik, bireylerin o anki değişiklikleri geçmişleriyle bağlantılandırmalarını mümkün kılar ve benlik duygusunu destekler. Dışsal süreklilik ise aşına olunan çevrede bilinen becerileri kullanmak ve tanıdık kişilerle etkileşmektir. Bu da uyumun önemli bir aracıdır (Morgan ve Kunkel, 1998; Bearon, 1996).

Bilindiği gibi her yaşlının kendine özgü bir yapısı vardır. Buna bağlı olarak kimisinin sağlıkları tamamen aktif bir hayata uygun değildir; kimisi daha az yapılandırılmış bir yaşamı tercih eder; bazıları da başarılı yaşlılığın anahtarının aktivitelerde olduğuna inanmaktadır. Bunun anlamı Süreklilik Kuramının da önerdiği gibi yaşlanan yetişkinin, emeklilik döneminde geçmişte kim olduğu ve ne yaptığıyla tutarlı bir alternatifi seçip uygulayacağıdır (Morgan ve Kunkel, 1998). Bu bakış açısı çalışkanlığı, kendine güveni, gayreti fazilet olarak gören "iş etiğine" karşılık; emeklilikteki aktif bir yaşamı onurlandıran ve saygınlaştıran bir "meşgul olma etiği" (busy ethic) kavramının doğuşuna zemin hazırlamıştır.

David Ekerdt (1986), günümüzün yaşlı neslinin iş etiğine aşırı saygı duyduğunu vurgulamıştır ve meşgul olma etiğinin insanların çalışma hayatından emekliliğe pürüzsüz bir geçiş yapmasının mantıksal bir parçasının olduğunu önermiştir. Bir yaşam evresinden bir diğerine geçerken "değerlerin sürekliliği" sözkonusu olduğunda ya da bireyin mevcut değerleriyle yeni evredeki değerler kolayca bütünleşebildiğinde, geçiş daha az sancılı olacaktır. Ekerdt'e göre (1986) çalışma ile emeklilik yaşamı arasında ahlaksal bir sürekliliğe izin veren iki temel araç vardır ve bunlardan birincisi emeklilik

yaşamının günlük faaliyetlerini savunan ve çalışmamayı meşrulaştıran "meşgul olma etiği"dir; ikincisi ise çalışma yükümlülüğü olmaksızın, evvelce üretmiş olmaları hatırına genel refahtan pay ayrılmasını meşrulaştıran "emekli aylığı" fikridir. O halde insanlar çalıştıkları yıllar boyunca yaptıkları gibi oldukça meşgul kalarak, emekliliği ve boş zamanı meşrulaştırırlar. İş etiğini unutmak yerine bunu meşgul olma etiğine dönüştürerek), normatif beklentilerin olmadığı bir "emekli rolü" yapılandırırılar (<http://www.harvard-magazine.com>). Dolayısıyla meşgul olma etiği, emeklilerin eskiden çalışma hayatına nasıl bakıyorlarsa şimdi boş zamanlarına da örgütlü ve amaçlarla dolu bir yolla bakmasını sağlar (Morgan ve Kunkel, 1986). Ekerdt'e göre (1986) meşgul olma etiği emeklilikteki boş vakti meşrulaştırmanın yanı sıra, emekli insanları artık işe yaramadıkları gibi önyargılara karşı korur; onlara bir emekli rolü tanımlar ve emekliliği mevcut sosyal normlara uydurarak "evcilleştirir". Buna göre çalışmanın faziletini ön plana çıkaran iş etiği, boş zamanı (leisure) ahlaksal olarak kabul edilir bir yaşam stili olarak tanımlayan "meşgul olma etiği" ne yerini bırakır. O halde meşgul olma etiği hem emekliler hem de çalışanlarca benimsenen bir "değer" haline dönüşmekte ve aktif bir emekli beklentisini vurgulamaktadır. Ekerdt'nin (1986) de değindiği gibi emeklilikteki bu meşguliyet, koşturmak ya da büyük işlerin peşine düşmekten öte bir anlam taşır; esas hedef yaşlı ve emekli bireylerin aktif ve meşgul bir hayatı onaylamalarını sağlamaktır. Meşguliyet listesi "bahçeyle uğraşmak" gibi görece sınırlı faaliyetleri içerebileceği gibi, kimi zaman "piyano çalmayı öğrenmek" gibi büyük yaşam projelerinin harekete geçirilmesine kadar uzanabilir. Aslında, zaman alıcı ve meşgul edici olarak nitelendirdikleri sürece her türlü etkinlik, meşgul ve dolu bir hayat resmine katkıda bulunabilirler. Yani meşgul olma etiği, kişinin kavramsal olarak meşgul olmasına değil onu gerçekten neyin meşgul tuttuğuna odaklanmaktadır. Ekerdt (1986), meşgul olma etiğindeki bu yaklaşımın emekliliği "geri çekilme ayıbı (stigma)" ile "amaçsızlık ayıbından" kurtardığını ve emeklilik dönemini, meşguliyetin yeni ya da yenilenmiş şekli olarak tanımlandığını savunmuştur. Bu bir bakıma emeklileri yaşlanmaya ve toplumdaki yaşla ilgili kalıpyargılara karşı sembolik koruma altına almaktadır. Morgan ve Kunkel (1998) süreklilik kuramı bağlamında, emekli yetişkinlerin hem meşgul olma duygusunu hem de çalışma yaşamının verdiği başarı duygusunu elde edebilecekleri boş zaman faaliyetlerine yönelmelerinin mantıklı olacağını vurgulamışlardır.

Özetle, emeklilik bireyin yaşamının önemli bir dönüm noktasını simgelemektedir ve hem bireyi hem ailesini hem de toplumu etkileyen sonuçları

olduğu açıktır. Emeklilikteki doyumda iyi bir sağlık durumu, emekliliğin bireyin irade ve tercihi doğrultusunda gerçekleşmiş olması, yapılan işin uzmanlık gerektiren saygın bir iş niteliği taşıması, yeterli bir emeklilik geliri- nin olması ve nihayet birey ve ailesinin emekliliğe ilişkin olumlu algısı başarılı bir emekliliğin başat öncüllerini temsil etmektedir. Çalışma hayatının baskılarından, sorumluluklarından ve zaman kısıtlamalarından kurtulma birey için rahatlatıcı bir anlam ifade edebilir (Rosenkoetler ve Garris, 1998); ancak öte yandan statü, saygınlık, bireysel başarı ve mevcut sosyal etkileşim yapılarından bireyi uzaklaştırır. O halde emeklilik hem yabancılaştırıcı hem de özgürleştirici bir görünüme bürünmektedir; buna bağlı olarak haz ile kaygı ya da gerilimle özerkliğin getirdiği gevşeme arasında bir değiş-tokuş süreci söz konusudur. Bu bakış açısı, emeklilik etkinliklerine yani boş zaman faaliyetlerine özellikle dikkati yoğunlaştırmayı gerekli kılar (Ross ve Drentea, 1998). Yapılacak işler ve üstlenilecek rollerle yapılandırılan ve geçmişle köprüleri söküp atmayan bir emeklilik anlayışı, kişinin "emekli olduktan sonra da yaşam sürüyor" fikrini benimsemesini kolaylaştıracaktır (Ekerdt, 1986). Gerçekten sadece maddi kaygıların giderilmesiyle dingin bir emeklilik süreci yaratmak mümkün değildir; o nedenle bireysel roller, ilişkiler, özsaygı, zamanı kullanma, destek grupları ve yaşam şekli başarılı ve tatminli bir emeklilik için ilgilenilmesi gereken faktörlerdir (Rosenkoetler ve Garris, 1998).

O halde sağlıklı ve başarılı emeklilik, yeni sosyal ilişkilerle beslenen, yaratıcı etkinliklerle anlam kazanan bir süreç olsa gerekir. Bunu gerçekleştirmek için kuşkusuz yapılandırılmış ve kapsamlı bir emekliliğe hazırlık süreci faydalı olacaktır. Bireyin emeklilikte maruz kalacağı meydan okumalara karşı önceden hazırlanmış olması bunlarla mücadele kapasitesini kuvvetlendirecektir. Bu bakımdan hem bireye ve ailesine hem de topluma ve devlete düşen görevler vardır ve araştırmalar aile, eğitim, çalışma yaşamı ve diğer yaşam deneyimlerinin emekliliğe geçişi biçimlendirdiğini göstermiştir (Kim ve Moen, 2001). Elbette her geçiş döneminde olduğu gibi emeklilik de biraz belirsizlik ve yeni olana karşı kaygılı bir beklentiyi beraberinde getirecek; kimi zaman oluşan değişiklikler karşısında bireyi şaşkın ve çaresiz kılacaktır ancak yaşamın son "altın yılları" bireye haz veren ve tatminkar bir ödül niteliği de taşıyacaktır. Bu sanki mazide unutulmuş; gençlikte vakit ayrılamayan bireysel merakların peşine düşmek için özel bir armağanı yılların getirdiği olgunluğun ışığında yeni bir gözle görebilmek ve tadını çıkarabilmektir. Başarılı bir yaşlılık ve tatminli bir emekliliğin anahtarı belki de bu çocukça keşfetme heyecanı ile yılların sağladığı bilgeliği birleştir-

mektir. Son olarak emekliliğin acı veren bir "son" olmak yerine huzurlu ve mutlu günlere şevkli bir "başlangıç" olarak resmedilmesinin hem birey hem de toplum için önemi olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır.

Kaynaklar

BEARON, L.B. (1996) "Successful aging: What does the "good life" look like?". **The Forum**, 1 (3). (<http://www.ces.ncsu.edu/depts/fcs/pub/aging.html>).

COX, H.G. (1993) **Later Life: The realities of aging**. USA: Prentice-Hall, Inc.

DRENTEA, P. (2002) "Retirement and mental health". **Journal of aging and Health**, 14 (2), 167 – 194.

EKERDT, D. J. (1986) "The busy ethic: Moral continuity between work and retirement". *The Gerontologist*, 26 (3), 239 – 244.

HERZOG, A.R., House, J.S., Morgan, J.N. (1991) "Relation of work and retirement to health and well-being in older age". **Psychology and Aging**, 6 (2), 202 – 211.

HOOYMAN, N.R., Kiyak, H.A. (1988) **Social Gerontology: A multidisciplinary perspective**. Boston: Allyn and Bacon.

KIM, J.E., Moen, P. (2001) "Is retirement good or bad for subjective well-being". **Current directions in Psychological Science**, 10 (3), 83 – 86.

MARSHALL, V.W., Clark, P.J., Ballantyne, P.J. (2001) "Instability in the retirement transition: Effects on health and well-being in a Canadian study". **Research on Aging**, 23 (4), 379 – 409.

MOODY, R.H. (1998) **Aging: Concepts and Controversies**. USA: Sage Pub.

MORGAN, L.A.; Kunkel, S. (1998) **Aging: The social context**. Thousand Oaks, Calif: Pine Forge Pres.

ONUR, B. (1995) **Gelişim Psikolojisi**. Ankara: İmge Kitabevi Yay.

PALMORE, E.B., Fillenbaum, G.G., George, L.K. (1984) "Consequences of retirement". **Journal of Gerontology**, 39 (1), 109 – 116.

ROSENKOETLER, M.M., Garris, J.M. (1998) "Psychosocial changes following retirement". **Journal of Advanced Nursing**, 27, 966 – 976.

ROSS, C.E., Drentea, P. (1998) "Consequences of retirement activities for distress and the sense of personal control". **Journal of Health and Social Behavior**, 39, 317 – 334.

<http://iml.umkc.edu/casww/sa/retirement.htm> "Retirement".

<http://www.harvard-magazine.com> "Life after work".